

نقش الگویی مکتب شهید سلیمانی در تربیت نسل منتظر

نام نویسنده: نرگس خسروی

چکیده

تربیت در طول تاریخ مورد توجه انسان بوده است و در تمام جوامع بشری تربیت امری حیاتی به شمار می‌رود. با توجه به اینکه اندیشه مهدویت در فرهنگ شیعه به علت ارتباط آن با اعتقاد به امام حی و غایب از نظر، از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای برخوردار است، چگونگی انتقال این اندیشه‌ها به نسل‌های بعدی و انتخاب الگوی مناسب برای تربیت نسل منتظر ظهور، مهم می‌باشد. هدف ما از این پژوهش شناخت نقش الگویی مکتب شهید سلیمانی در تربیت نسل منتظر است. سوال اصلی اینجاست که نقش الگویی مکتب شهید سلیمانی در تربیت نسل منتظر چگونه است؟ این پژوهش با استفاده از روش کتابخانه‌ای و اسنادی به گردآوری اطلاعات پرداخته و با روش‌های توصیفی تحلیلی به طبقه‌بندی آنها اقدام شده است. به نظر می‌رسد نقش الگویی معرفتی مکتب شهید سلیمانی در تربیت نسل منتظر شامل رفتاری همچون توحید محوری، مشورت کردن، مطالعه و کتابخوانی، دشمن‌شناسی و قیامت باوری می‌باشد. در الگوی اجتماعی مکتب شهید سلیمانی می‌توان به ایجاد همبستگی و همگرایی اقشار مختلف ملت با ولایت مداری و ولایت‌پذیری، مدیریت درست عواطف و ایجاد حس همگرایی و مهرورزی در جامعه اشاره کرد و در الگوی فرهنگی مکتب شهید سلیمانی شاخص‌ترین مولفه‌ها، ایجاد فرهنگ شهادت‌طلبی، استکبار ستیزی و عزت طلبی است که تمامی این موارد بیان شده، الگوهای بسیار مناسبی برای بستر سازی در جامعه جهت تربیت نسل منتظر برای ساختن جامعه مهدوی است.

کلید واژه‌ها ؛ انتظار، تربیت، مکتب، مکتب شهید سلیمانی

مقدمه

تربیت در طول تاریخ مورد توجه انسان بوده است. در تمام جوامع بشری از انسانهای نخستین گرفته تا جوامع متمدن بشری، تربیت امری حیاتی بوده است. اگرچه تربیت در بین گروه‌های مختلف، ظهور متفاوتی داشته است و به شیوه‌های گوناگونی اعمال گردیده، اما تجلی تمام این اقدامات، گویای درک انسان از تربیت است.^۱

با وجود اینکه تربیت در دوره‌های مختلف زندگی امکان پذیر است، اما ارزش تربیت در دوران کودکی غیر قابل وصف است.

مکاتب فراوانی در جهان تاثیرگذار بوده‌اند، برخی الهی و برخی مادی می باشند. یکی از مکاتب اثرگذار در عصر حاضر مکتب امام خمینی (رحمه الله) بوده است. برخی نیروهای مکتب امام (رحمه الله) به قدری تاثیرگذار شده‌اند که خود دارای مکتبی ذیل مکتب امام خمینی رحمه الله شدند. از جمله این افراد می‌توان به شهید قاسم سلیمانی اشاره کرد که با شهادتش در تاریخ نقش بست و به تعبیر مقام معظم رهبری شهید سلیمانی نه یک فرد، بلکه یک مکتب است.^۲

اکثریت میلیون‌ها و میلیارد‌ها افرادی که در یک زمان زندگی می‌کنند به گونه‌ای از روی زمین خاکی رخت برمی‌بندند که گویا تا کنون وجود نداشتند و اگر از نوادگان آن‌ها نیز در موردشان پرسید اطلاعی از احوالشان ندارند، ولی عده‌ی معدودی هستند که نامشان بر تاریخ نقش می‌بندد و آیندگان آن‌ها را یاد می‌کنند. از جمله این افراد انبیای الهی، برخی فیلسوفان، برخی سرداران، برخی اندیشمندان و برخی پادشاهان هستند.^۳

شهید سلیمانی در سال ۱۳۳۵ در روستای قنات ملک شهرستان رابر کرمان، متولد شده است. وی پس از پیروزی انقلاب اسلامی به عضویت سپاه در آمد. او در ابتدای جنگ فرماندهی دو گردان از نیروهای کرمان را بر عهده داشت و سپس در ۲۶ سالگی فرماندهی لشکر ۴۱ ثارالله کرمان شد.

وی با بهره‌گیری از هوش و استعداد و شجاعت توانست به سرعت در مسیر کمال پیش برود تا جایی که یک مکتب به نام او توسط رهبر معظم انقلاب نامگذاری شد.

(۱) رضائی فاطمه ۱۳۹۱

(۲) خامنه‌ای ۱۳۹۸

(۳) مطهری ۱۳۹۰

مکتب سلیمانی امروز مکتبی بزرگ است، که می‌تواند هریک از جوانان این سرزمین را به سلیمانی دیگری تبدیل کند. اما به راستی یک انسان باید چه ویژگی‌هایی داشته باشد تا مکتب ساز شود؟ مکتب شهید سلیمانی در مواجهه با نیروها رویکردی رهبر گونه و افق مند است. تعیین افق زمانی، مکانی و هویتی، بحثی اساسی در این مکتب محسوب می‌شود.^۱

در خصوص پیشینه‌ی پژوهش ذکر این نکته مهم است که با جستجو در آثار نگاشته شده در مکتب شهید سلیمانی به اثری که بیانگر تربیت نسل منتظر در مکتب شهید سلیمانی باشد به طور خاص مواجه نشدم.

در مقاله شاخصه‌های جامعه‌شناختی انتظار راهبردی در مکتب شهید سلیمانی نوشته‌ی اسماعیل چراغ کوتیانی (۱۴۰۰) شاخصه‌های انتظار راهبردی شامل بهره‌مندی از رویکرد تمدن اسلامی، عقلانیت و ولایت‌پذیری همبستگی اجتماعی، مدیریت عواطف و احساسات بود، اما به چگونگی انتقال این مفاهیم به نسل بعدی اشاره نشده بود. در پژوهشی با عنوان مولفه‌های تربیتی شهید سلیمانی با توجه به الگوی مدیران جهادی تمدن ساز نوشته‌ی عباس زاده (۱۳۹۹) مولفه‌های مکتب شهید سلیمانی با رویکردی جهادی شامل سه مولفه‌ی شناختی رفتاری و نگرش می‌باشد.

در پژوهشی با عنوان تبیین مولفه‌های تربیتی کودک با توجه به مکتب شهید سلیمانی نوشته‌ی مهدی شفیعی ورزنه محمدرضا درستکار و دیگران مولفه‌های تربیتی مکتب شهید سلیمانی را در چهاربخش شناختی، جسمی، عاطفی و اجتماعی بررسی کرده اند.

با توجه به این که اندیشه‌ی مهدویت در فرهنگ شیعه به علت ارتباط آن با اعتقاد به امام حی و غایب از نظر، از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. چگونگی انتقال این اندیشه‌ها به نسل‌های بعدی حائز اهمیت است و این که چه الگویی برای تربیت نسلی که منتظر ظهور منجی عالم بشریت هستند از همه کامل‌تر و جامع‌تر است که ما بتوانیم از آن بهره ببریم.

سوال اصلی اینجاست که نقش الگویی مکتب شهید سلیمانی در تربیت نسل منتظر چگونه است؟ و این که نقش الگویی شهید سلیمانی در ابعاد معرفتی، اجتماعی و سیاسی در تربیت نسل منتظر چگونه است؟

پژوهش حاضر با استفاده از روش کتابخانه‌ای و اسنادی به گردآوری اطلاعات و داده‌ها پرداخته و در ادامه با به کارگیری روش توصیفی تحلیلی به طبقه‌بندی و پردازش آن‌ها اقدام شده است.

هدف از انجام این پژوهش شناخت نقش الگویی مکتب شهید سلیمانی در تربیت نسل منتظر است که به ابعاد این موضوع از جهت بعد معرفتی، اجتماعی و سیاسی می‌پردازد.

در مرور اجمالی ابتدا تعاریف مفاهیم و اصطلاحات ذکر می‌شود:

مفهوم شناسی

تربیت ؛

واژه‌ی تربیت از ریشه‌ی (ربو) و از باب تفعیل است.^۱

تربیت یا پرورش، به جریان یا فرایندی مستمر گفته می‌شود که هدف آن هدایت رشد جسمانی و روانی یا به طور کلی هدایت رشد همه جانبه‌ی شخصیت پرورش یابندگان، در جهت کسب و درک معارف بشری و هنجارهای مورد پذیرش جامعه و نیز کمک به شکوفا شدن استعدادهای آنان است.^۲

تربیت عبارت است: از پرورش دادن، یعنی استعدادهای درونی را که بالقوه در یک شیء موجود است به فعلیت در آوردن و پروردن و لهذا تربیت فقط در مورد جاندارها یعنی گیاه و حیوان و انسان صادق است.^۳

استاد مصباح نیز تربیت را این گونه تعریف کرده‌اند: تربیت فراهم کردن زمینه‌هایی است برای اینکه استعدادها و نیروهای یک موجود رشد کند تا بتواند از این نیروها برای رسیدن به کمال خویش بهره‌مند شود.^۴

مکتب، مجموعه جهان‌بینی و باور انسان است که به تفسیر انسان و جهان می‌پردازد:

هنجارهای انسانی را مشخص و معین می‌سازد و نیاز انسان را به جهان بینی بر طرف و در نهایت نظام ارزشی را برای زیستن و چگونه زیستن ارائه می‌کند.^۵

(۱) محمد رضا طباطبایی ۱۳۷۹

(۲) مصطفی دلشاد تهرانی ۱۳۷۹

(۳) مرتضی مطهری ۱۳۸۳

(۴) گروه نویسندگان تربیت دینی ۱۳۸۸

(۵) دهقانی پوده پاشایی هولاسو ۱۳۹۹

همانطور که اشاره شد استاد شهید مطهری در تعریف مکتب می‌گوید: «تئوری کلی و یک طرح جامع هماهنگ و منسجم است که هدف اصلی کمال انسان و تامین سعادت همگانی است و در آن خطوط نیازها و دردها و درمان‌ها باید و نبایدها، خوب‌ها و بد‌ها، هدف‌ها و وسیله‌ها، اصول و روش‌ها، مسئولیت‌ها و تکلیف‌ها مشخص است و منبع الهام تکلیف‌ها و مسئولیت‌ها برای همه‌ی افراد می‌باشد.»^۱

مکتب شهید سلیمانی

امام خامنه‌ای در ۲۷ دی ۱۳۹۸ فرمودند: «حاج قاسم سلیمانی یک مکتب است. ما به حاج قاسم سلیمانی شهید عزیز به چشم یک شهید نگاه نکنیم، به چشم یک مکتب نگاه کنیم، سردار عزیزمان را به چشم یک مکتب، یک راه، یک مدرسه‌ی درس‌آموز نگاه کنیم.» از تاریخ سخنرانی مقام معظم رهبری این سخن که حاج قاسم سلیمانی یک مکتب است زبان به زبان پیچید.^۲

انتظار:

انتظار در لغت به معنای چشم به راه بودن،^۳ همراه با نگرانی است^۴ و از منظر ادبیات دینی انتظار چشم داشتن به تحقق وعده‌ی الهی مبنی بر ظهور حضرت مهدی (عجل الله تعالی فرجه الشریف) که با آمدنش جهان پر از ستم را پر از عدل و داد می‌کند. بر این اساس ماهیت انتظار آمیزه‌ای از دو عنصر نفی و اثبات است. عنصر نفی به معنای بیگانگی با وضع موجود و ناخشنودی از آن و عنصر اثبات امید به آینده‌ای روشن و آرمانی و بسترسازی برای آن است.^۵ به هر حال آنچه در اینجا مد نظر است، همان معنایی است که در آموزه‌های دینی در خصوص ظهور امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) مطرح شده است.

۱- نقش الگویی معرفتی مکتب شهید سلیمانی در تربیت نسل منتظر

۱) شهید مطهری ۱۳۷۵

۲) شیرازی ۱۳۹۹

۳) زبیری ۱۳۸۵

۴) معین ۱۳۸۷

۵) مکارم شیرازی ۱۳۵۳

می‌داند و این مقاومت موجب استقرار فرهنگ انتظار در سطوح مختلف جامعه می‌شود و در تربیت نسل منتظر بسیار تاثیرگذار است.^۱

عزت به معنای نیرومندی، نفوذ ناپذیری و پیروزی است. از آنجا که عزت از آن خداست، هر کسی که در این مسیر گام بر می‌دارد، «باید تنها از او طلب عزت کرد».^۲

در آیه دیگر می‌فرماید: «بزرگترین عزت همکاری و همیاری برای گسترش دعوت حق و ایستادگی در برابر باطل است».^۳

پس بدیهی است که عزت زمانی محقق می‌شود که آنان در ایمانشان ثبات قدم داشته باشند و در برابر دشمنان ایستادگی کنند.^۴

در اسلام، مقاومت علت عزت و قدرت است. اسلام دینی نیست که بگوید کار خدا را به خدا و کار قیصر را به قیصر وا بگذارد و دینی نیست که ایده مقدس اجتماعی نداشته باشد و یا کوشش در راه دفاع یا بسط آن ایده را لازم شمارد. هیچ دینی به اندازه اسلام، امت خویش را به سوی قوت نخوانده است.^۵

در منطق قرآن، عزت واقعی متعلق به خداست و به هر کسی که در جبهه‌ی خدایی قرار می‌گیرد. در مصاف بین حق و باطل، بین جبهه خدا و جبهه شیطان، عزت متعلق به کسانی است که در جبهه خدایی قرار می‌گیرند.^۶

یکی دیگر از شاخصه‌های مهم مقاومت در مکتب حاج قاسم «عزت طلبی» است. ایشان درباره عزت می‌فرماید: «شهادت محور عزت و کرامت همه ما هستند: نه برای امروز بلکه برای همیشه. این‌ها به دریای واسعه خداوند سبحان اتصال یافته‌اند آن‌ها را در چشم، دل و زبان خود بزرگ ببینید: همانگونه که هستند. فرزندان را با نام آنها و تصاویر آنها آشنا کنید. به فرزندان شهدا که یتیمان همه شما هستید، به چشم ادب و احترام بنگرید. به همسران و پدران و مادران آنها احترام کنید».^۷

(۱) ابن منظور ۱۴۱۴ ق

(۲) فاطر ۱۰

(۳) آل عمران ۲۶

(۴) سحرخوان ۱۳۹۹

(۵) ۲۳ مطهری ۱۳۷

پس در مکتب شهید سلیمانی عزت طلبی، نقش موثری در برانگیختن عواطف و احساسات مردم، جهت پذیرش اطلاعات و ساختارهای جدید منطبق با جامعه آرمانی دارد. مکتب شهید سلیمانی از این منظر در تربیت نسل منتظر می‌تواند کارگشا باشد.

نتیجه‌گیری

در نوشتار حاضر در بررسی جواب سوال فرعی اول، این نتیجه حاصل شد که الگوی معرفتی مکتب شهید سلیمانی در تربیت نسل منتظر دارای مولفه‌های متعددی است که مهم‌ترین این مولفه‌ها شامل توحید و اخلاص در عمل، مشورت کردن، مطالعه و کتابخوانی، دشمن‌شناسی و قیامت باوری است که نشان دهنده اخلاص و بصیرت بالای این شهید عزیز است.

شخصیت والای شهید سلیمانی در اکثر زمینه‌های معرفتی و شناختی اسوه بوده‌اند و این موارد تنها گوشه‌ای از سیره معرفتی شهید سلیمانی است که می‌توان در تربیت نسل منتظر و رسیدن به جامعه آرمانی که تمام بشریت چشم به راه آن هستند از آن استفاده کرد.

در بررسی جواب سوال فرعی دوم در این پژوهش این نتیجه حاصل شد که الگوی اجتماعی مکتب شهید سلیمانی در جامعه همان الگوی اسلامی در جهت ایجاد همبستگی و یکپارچگی در بین ملت مسلمان و امت اسلامی است که شامل التزام حقیقی و عملی به ولایت فقیه و پذیرش ولایت الهی از سوی مردم، مردم‌داری و عاشق مردم بودن در حد اعلاء، دفاع از مظلوم در برابر ظالم که نه تنها برای ملت ایران این گونه بوده بلکه برای تمام امت اسلام بلکه تمام بشریت این اندیشه و سیره را داشته است که این همان تربیت نسل منتظر برای صبح ظهور است.

در بررسی جواب سوال فرعی سوم در این پژوهش این نتیجه حاصل شد که الگوی فرهنگی مکتب شهید سلیمانی برای سیر جامعه به سمت کمال و پیشرفت از چند عنصر تشکیل شده است که شامل شهادت‌طلبی، استکبار ستیزی و عزت طلبی است. که اگر ملتی به این عناصر مجهز شود به حدی رشد می‌کند و مقاوم می‌شود که هیچ قدرتی یارای مقابله با آن را نخواهد داشت. این جامعه همان جامعه منتظر پرور آماده ظهور منجی عالم است.

پیشنهادهای

با توجه به یافته‌های پژوهش پیشنهاد میشود ؛

۱- تا حد امکان کسانی که به نحوی در امر تربیت دخیل هستند مثل مربیان مساجد و معلمان مدارس در ترویج فرهنگ کتاب و کتابخوانی کوشا باشند.

۲- در دروس دانش آموزان از مباحثی مانند اخلاص، دفاع از مظلوم در برابر ظالم، دشمن شناسی، عشق و علاقه بی منت به دوستان گنجانده شود و به طور جد آموزش داده شود.

منابع:

۱-قران

۲-نهج البلاغه با ترجمه محمد دشتی

۳-افروغ، عماد(۱۳۷۹) فرهنگ شناسی و حقوق فرهنگی ، تهران :فرهنگ و دانش

۴- ابن منظور، محمد ابن مکرم. (۱۴۱۴ق) لسان العرب. بیروت: دارصادر.

۵-بالادستیان، محمد امین: حائری پور، محمد مهدی و یوسفیان، مهدی (۱۳۹۳). نگین آفرینش. قم: انتشارات بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود(عجل الله تعالی فرجه الشریف)

۶- بنا زاده، صدیقه. حسین زاده ، خدیجه (۱۴۰۰/۱۱/۱۲) تحلیل قرآنی رابطه انتظار و مقاومت اسلامی در مکتب شهید سلیمانی

۷- جواد آملی ، عبدالله(۱۳۷۸). ولایت فقیه و عدالت. قم: مرکز نشر اسراء

۸-حاجی صادقی، عبدالله(۱۳۹۸) ویژگی سردار شهید حاج قاسم سلیمانی، به نشانی

<http://www.mashrghnews.ir>

News/۱۰۵۱۹۹۱/۹

۹- خامنه ای، سید علی.(۱۳۹۹/۹/۲۶).بیانات در دیدار دست اندرکاران مراسم سالگرد شهادت حاج قاسم سلیمانی و خانواده شهید سلیمانی، برگرفته از :پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه ای.

<http://b2n.ir/b۱۳۴۴۳>

۱۰-خامنه ای، سید علی .(۱۳۹۸/۱۰/۲۷). خطبه های نماز جمعه تهران : برگرفته از : پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه ای.

<http://b2n.ir/r۷۸۰۸۷>

۱۱- خامنه ای، سید علی .(۱۳۹۳/۱۱/۲۷). بیانات در دیدار اعضای ستادهای (کنگره شهدای دانشجو) و (کنگره شهدای هنرمند)برگرفته از : پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه ای.

<http://b2n.ir/h۱۹۸۷۸>

۱۲- خامنه ای، سید علی. (۱۳۹۱/۷/۲۳) بیانات در مراسم بیست و سومین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمت اله علیه) برگرفته از : پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه ای.

<https://bn2n.ir/h23a23>

۱۳- خامنه ای، سید علی. (۱۳۹۷/۱۱/۲۲). دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه ای. Khamenei.ir

۱۴- درزی کلایی، محمدرضا؛ آقاحسینی، علیرضا. (۱۳۹۳) تاثیر شهادت طلبی از دیدگاه امام خمینی (رحمته الله علیه) در تعبیر مفهوم قدرت از منظر تئوری ساز انگاری فصل نامه مطالعات انقلاب اسلامی، (۳۱) صفحه ۹۱-۱۰۶

۱۵- دشتی، محمد (۱۳۸۳) ترجمه نهج البلاغه ، قمریال موسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمومنین (علیه السلام)

۱۶- دهقانی پوده پاشایی هولاسو (۱۳۹۹) تدوین الگوی فرماندهی شهید قاسم سلیمانی، فصل نامه مدیریت اسلامی، صفحه ۲۸ ش ۳۷۲-۱۳

۱۷- رضانی فاطمه: حیدری ، مسعود (۱۳۹۱) پژوهش در برنامه ریزی درسی، ش ۶

۱۸- رنجبریان، رسول (1399) طراحی الگوی مکتب شهید سلیمانی با تاکید بر الگوی تربیت کننده مدیران جهادی تمدن ساز در جمهوری اسلامی، فصلنامه گام دوم انقلاب اسلامی، س دوم

۱۹- زبیدی، محمد مرتضی، (۱۳۸۵ق) تاج العروس من الجواهر القاموس (ج۷) بیروت دارالهدایه

۲۰- سامانی، سید محمود، (۱۳۸۷). مشورت و مشاوران در سنت و سیره پیشوایان، قم پژوهشگاه علوم و معارف اسلامی

۲۱- سحرخوان، محمد (۱۳۹۹)، راهبردهای مقاومت در دوره ی انتظار از منظر قرآن کریم ، فصلنامه ی تخصصی قرآن و حدیث ۲ صص ۱۶۶_191

۲۲- سعادت نژاد، اسماعیل (۱۳۹۹) گفتار پژوهی شاخص های فرهنگی در مکتب شهید سلیمانی ۷ مهر ۹۹

۲۳- شیرازی، علی (۱۳۹۹) شاخص های مکتب شهید سلیمانی، قم، انتشارات خط مقدم.

۲۴- شکرالهی، اصغر. (۱۳۹۹) ایجاد اتحاد و همبستگی رمز موفقیت سردار سلیمانی در جبهه های نبرد بود (سخنرانی) خبرگزاری شبستان

۲۵- طباطبایی، محمد حسین (۱۳۷۹) تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی ، قم، دفتر انتشارات اسلامی

۲۶- عرفان، امیر حسین : فلاح، محمد علی. (۱۳۹۳) نقش تبیین گفتمان انتظار در مهندسی فرهنگ مقاومت، فصلنامه انتظار موعود (۴۷) صفحه ۷-۳۱

- ۲۷- کلینی، محمد یعقوب (۱۴۱۱ق) اصول کافی، بیروت: دارالتعاریف المطبوعات
- ۲۸- کریمی، سیدعبدالمجید، (۱۳۹۹)، رفیق خوشیخت ما، زائر رضوی، چاپ اول
- ۲۹- مریجی، شمس الله: چراغی کوتیانی، اسماعیل (۱۳۸۹) تبیین جامعه شناختی مولفه های همبستگی اجتماعی در جامعه مهدوی، مشرق موعود. (۱۴۱۴) صفحه ۵۹-۸۳
- ۳۰- مصباح یزدی، محمد تقی. (۱۳۷۸). اخلاق در قرآن (ج ۲، محقق و نگارش محمد حسین اسکندری) قم: موسسه آموزشی و پرورشی امام خمینی (رحمه الله)
- ۳۱- مکارم شیرازی و دیگران، (۱۳۵۳) تفسیر نمونه ج ۷، طهران: دارالکتب الاسلامیه
- ۳۲- مکارم شیرازی و جمعی از نویسندگان (۱۳۸۲) تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه
- ۳۳- مطهری، مرتضی (۱۳۶۱)، مجموعه آثار شهید مطهری، ج ۵، قم، صدرا
- ۳۴- مطهری، مرتضی (۱۳۷۵) مجموعه آثار، تهران، انتشارات صدرا
- ۳۵- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۷) مجموعه آثار. تهران: انتشارات صدرا
- ۳۶- مطهری، مرتضی، (۱۳۸۳) تعلیم و تربیت در اسلام چاپ ۴۱، تهران صدرا
- ۳۷- مطهری، مرتضی (۱۳۹۰) نهضت حسینی، تهران، انتشار بینش مطهر
- ۳۸- معین، محمد (۱۳۸۷)، فرهنگ معین ج ۱، تهران، زرین
- ۳۹- وصیت نامه سیاسی الهی شهید سپهبد حاج قاسم سلیمانی، (۱۳۹۹/۱۰/۵) در پایگاه قاسم سلیمانی به نشانی

<http://soleimani.ir/news/>